

پایان نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی

عنوان:

**مقایسه تطبیقی نقوش سفالینه‌های عصر مفرغ با
بافته‌های امروزی (مطالعه موردی: محوطه‌های
شهر سوخته و بمپور)**

استاد راهنما:

دکتر مهدی مرتضوی

استاد مشاور:

دکتر داوود صارمی نائینی

تحقیق و نگارش:

مهدی فلاح مهنه

این پایان نامه از حمایت مالی معاونت پژوهشی دانشگاه سیستان و بلوچستان بهره مند شده است

مهر ۱۳۸۹

بسمه تعالی

این پایان نامه با عنوان مقایسه تطبیقی نقوش سفالینه‌های عصر مفرغ با بافته‌های امروزی (مطالعه موردی تمدن‌های شهرسوخته و بمپور) قسمتی از برنامه آموزشی دوره کارشناسی ارشد باستان‌شناسی توسط دانشجو مهدی فلاح مهنه تحت راهنمایی استاد پایان نامه دکتر مهدی مرتضوی تهیه شده است. استفاده از مطالب آن به منظور اهداف آموزشی با ذکر مرجع و اطلاع کتبی به حوزه تحصیلات تکمیلی دانشگاه سیستان و بلوچستان مجاز می‌باشد.

مهدی فلاح مهنه

این پایان نامه ۴ واحد درسی شناخته می‌شود و در تاریخ ..... توسط هیئت داوران بررسی و درجه ..... به آن تعلق گرفت.

نام و نام خانودگی	امضاء	تاریخ
-------------------	-------	-------

استاد راهنما: دکتر مهدی مرتضوی

استاد مشاور: دکتر داوود صارمی نائینی

داور ۱:

داور ۲:

نماینده تحصیلات تکمیلی:

تعهدنامه اصالت اثر

اینجانب مهدی فلاح مهنه تأیید می‌کنم که مطالب مندرج در این پایان نامه حاصل کار پژوهشی اینجانب است و به دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این نوشته از آن استفاده شده است مطابق مقررات ارجاع گردیده است. این پایان نامه پیش از این برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه سیستان و بلوچستان می‌باشد.

نام و نام خانوادگی دانشجو: مهدی فلاح مهنه

امضاء

تقدیم به:

تقدیم با عشق

به کسانی که بی منت، نعمت می دهند

به کسانی که بی علت عشق می ورزند

به کسانی که لبخند را فدای فرزندانشان می کنند

به کسانی که ایثار می کنند تا ما بهتر زندگی کنیم

تقدیم به پدر و مادر عزیز تر از جانم

که خدا، مهرشان را چراغ راهم گردانید

و عشقشان را امید زندگی گردانید

تقدیم به زیبا ترین احساس، پدرم

و بی قرار ترین چشمان، مادرم

پدر و مادرم، دوستتان دارم

سپاسگذاری

خداوند بزرگ را سپاس می‌گوییم که توان نوشتن سطور این پایان نامه را به من بخشید تا بتوانم مراحل مختلف این تحقیق را با راهنمایی بی‌دریغ اساتید گرانقدر به پایان برسانم. از استاد گرامی و ارجمند جناب آقای دکتر مهدی مرتضوی که راهنمایی این پایان نامه را بر عهده گرفتند و با سعه صدر در تمامی مراحل تحقیق، اینجانب را از نظرات ارزشمند خود بهره‌مند ساختند، تشکر و قدردانی کرده و از خداوند منان توفیق روز افزون برای ایشان آرزو می‌نمایم.

همچنین از جناب آقای دکتر داوود صارمی نائینی، استاد مشاور که با ارشادات خود به غنای تحقیق افزوده و بنده را از گنجینه‌های علمی خود بهره‌مند ساختند، بی‌نهایت تقدیر و تشکر می‌نمایم.

در پایان از تمامی دوستانی که مرا در نگارش این پایان نامه یاری رساندند به ویژه دوستان عزیز و صمیمی‌ام، آقایان قادر شیروانی و خلیل رخشانی که در طراحی نقوش سفالینه‌ها و بافته‌ها، عزیز الله پور و هوشنگ رستمی در ویرایش ادبی، مهدی قائم پناه و احمد محمدنیا در صفحه آرایی علی اکبر آبتین، مرتضی عطایی و محمد بهزادی و خانم‌ها الهام کبیر و ساره سلیمانی کمال تشکر و سپاس را دارم و برای آنان آرزوی موفقیت و سلامتی را از خداوند متعال خواستارم.

چکیده:

همواره شناخت انسان و فعالیت‌های انسانی در مطالعات باستان‌شناسی و مردم‌شناسی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده است. برای این منظور و برای درک بهتر این مفهوم، باید از فرهنگ، نحوه زندگی و همچنین چگونگی سازگاری انسان با محیط اطرافش چه در گذشته و چه امروز آگاهی داشت.

تاکنون پژوهش‌های میدانی اندکی بر روی نقوش بافته‌های منطقه سیستان و بلوچستان صورت پذیرفته است، لزوم انجام این‌گونه از پژوهش‌ها، نگارنده را بر آن داشت تا در مناطق مورد مطالعه یکسری از پژوهش‌های میدانی به منظور شناسایی و طبقه‌بندی نقوش دستبافته‌ها را انجام دهد و سپس نقش‌مایه‌های شناسایی شده از دست‌بافته‌های دو منطقه سیستان و بلوچستان با نقوش سفالینه‌های محوطه‌های عصر مفرغ همچون شهرسوخته در سیستان و بمپور در بلوچستان را مورد مطالعه مقایسه‌ای قرار دهد.

بهره‌گیری از تئوری‌های قوم‌باستان‌شناسی همچون تئوری حد وسط به ما این امکان را می‌دهد تا با برداشتن فاصله زمانی میان داده‌های سفالی عصر مفرغ و بافته‌های امروزی به درک بهتری از رفتارهای این جوامع در دو دوره زمانی متفاوت برسیم.

بنابراین هدف این پایان‌نامه مستدل و مستند ساختن ارتباط میان نقوش روی فرش‌ها با نقوش سفال‌های عصر مفرغ در دو منطقه سیستان و بلوچستان می‌باشد تا ضمن دریافت اشتراکات موجود به درک بهتری از تداوم برخی از سنتها در این منطقه مهم نائل گردیم. البته پاسخ به سئوالاتی در راستای ماهیت ارتباطی میان نقوش دست‌بافته و نقوش سفال‌ها از طرفی و ارتباط این نقوش با محیط طبیعی و عقاید مردم این مناطق از طرف دیگر ما را به اهداف فوق نائل خواهد کرد.

نتایج مطالعات انجام شده آشکارا بر این حقیقت گواهی می‌دهند که در میان نقوش متعدد اعم از حیوانی، گیاهی، هندسی و ترکیبی که زینت بخش دست‌بافته‌ها و سفال‌های این مناطق می‌باشند، نقوش هندسی چه به صورت واقعی و چه به صورت تجریدی بیش از سایر نقوش تداوم داشته و معرف میراثی هستند که در همان بستر به وجود آمده‌اند و شکل‌گیری این نقش‌مایه‌های مشترک به احتمال زیاد متأثر از شرایط اقلیمی، تاریخی، فرهنگی و باورهای مردم این دو منطقه بوده است.

واژگان کلیدی: نقوش، سفال، دست‌بافته، شهرسوخته، سیستان، بمپور، بلوچستان

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه.....
۳	فصل اول: کلیات.....
۴	۱-۱ تعریف مسأله:.....
۴	۲-۱ سؤالات تحقیق:.....
۴	۳-۱ فرضیات تحقیق.....
۵	۴-۱ پیشینه و ضرورت انجام تحقیق:.....
۶	۵-۱ روش تحقیق.....
۶	۶-۱ روش و ابزار گردآوری اطلاعات:.....
۶	۷-۱ روش تجزیه و تحلیل اطلاعات:.....
۷	۸-۱ اهداف تحقیق:.....
۷	۹-۱ مشکلات و موانع تحقیق.....
۸	فصل دوم: جغرافیای طبیعی مناطق مورد مطالعه:.....
۹	۱-۲ مقدمه.....
۹	۲-۲ جغرافیای استان سیستان و بلوچستان:.....
۱۰	۱-۲-۲-۱ منطقه سیستان:.....
۱۰	۱-۲-۲-۱-۱ آب و هوا:.....
۱۱	۱-۲-۲-۱-۱-۱ باد:.....
۱۱	۱-۲-۲-۲ سیستم آب:.....

۱۲	..... رودخانه‌ها: ۱-۲-۱-۲-۲
۱۴	..... دریاچه‌ها: ۲-۲-۱-۲-۲
۱۵	..... زمین شناسی منطقه: ۳-۱-۲-۲
۱۶	..... کوه‌ها: ۱-۳-۱-۲-۲
۱۶	..... دشت‌ها: ۲-۳-۱-۲-۲
۱۷	..... پوشش گیاهی: ۴-۱-۲-۲
۱۷	..... پوشش جانوری: ۵-۱-۲-۲
۱۸	..... راه‌های ارتباطی: ۶-۱-۲-۲
۱۹	..... آسیب‌های محیطی منطقه: ۷-۱-۲-۲
۲۱	..... منطقه بلوچستان: ۲-۲-۲
۲۲	..... آب و هوا: ۱-۲-۲-۲
۲۲	..... باد: ۱-۱-۲-۲-۲
۲۳	..... سیستم آب: ۲-۲-۲-۲
۲۴	..... رودخانه‌ها: ۱-۲-۲-۲-۲
۲۵	..... رودخانه بمپور: ۱-۱-۲-۲-۲-۲
۲۶	..... دریاچه‌ها: ۲-۲-۲-۲-۲
۲۶	..... زمین شناسی منطقه: ۳-۲-۲-۲-۲
۲۷	..... کوه‌ها: ۱-۳-۲-۲-۲-۲
۲۸	..... دشت: ۲-۳-۲-۲-۲-۲
۲۹	..... پوشش گیاهی: ۴-۲-۲-۲-۲
۳۰	..... پوشش جانوری: ۵-۲-۲-۲-۲
۳۱	..... راه‌های ارتباطی: ۶-۲-۲-۲-۲
۳۳	..... آسیب‌های محیطی منطقه: ۷-۲-۲-۲-۲
۳۴	..... نتیجه گیری: ۳-۲
۳۷	..... فصل سوم: باستان‌شناسی عصر مفرغ:

۳۸.....	۱-۳-مقدمه:
۳۹.....	۲-۳-تاریخچه مطالعات باستان‌شناسی شهر سوخته:
۴۱.....	۳-۳-معرفی سفال و نقوش سفالینه‌های شهر سوخته:
۴۴.....	۱-۳-۳-دوره یکم:
۴۵.....	۲-۳-۳-دوره دوم:
۴۷.....	۳-۳-۳-دوره سوم:
۴۸.....	۴-۳-۳-دوره چهارم:
۴۹.....	۴-۳-تاریخچه مطالعات باستان‌شناسی دره بمپور:
۵۲.....	۵-۳-معرفی سفال و نقوش سفالینه‌های بمپور:
۵۳.....	۱-۵-۳-دوره یکم:
۵۳.....	۲-۵-۳-دوره دوم:
۵۴.....	۳-۵-۳-دوره سوم:
۵۵.....	۴-۵-۳-دوره چهارم:
۵۷.....	۵-۵-۳-دوره پنجم:
۵۸.....	۶-۵-۳-دوره ششم:
۵۹.....	۶-۳-راه‌های تجاری منطقه در هزاره سوم ق.م:
۶۱.....	۷-۳-نتیجه‌گیری:
۶۳.....	فصل چهارم: مبانی نظری و روش‌شناسی:
۶۴.....	۱-۴-مقدمه:
۶۴.....	۲-۴-اهمیت مطالعات میان‌رشته‌ای در باستان‌شناسی:
۶۵.....	۳-۴-تعریف قوم باستان‌شناسی:
۶۶.....	۱-۳-۴-پیشینه مطالعات قوم باستان‌شناسی:
۷۰.....	۲-۳-۴-تئوری حدوسط:
۷۲.....	۴-۴-نماد و مفاهیم سمبلیکی:
۷۸.....	۵-۴-روش انجام کار:

- ۶-۴- نتیجه گیری: ۷۹
- فصل پنجم: مطالعه تطبیقی نقوش سفالینه‌ها و بافته‌ها: ۹۱
- ۱-۵- مقدمه: ۹۲
- ۲-۵- مقایسه نقوش سفال‌های شهر سوخته با بافته‌های سیستان: ۹۲
- ۱-۲-۵ نقوش هندسی: ۹۲
- ۱-۱-۲-۵- نقش دواير متحدالمركز داراي شعاع: ۹۳
- ۲-۱-۲-۵- نقش خطی یا خطوط موازی افقی: ۹۴
- ۳-۱-۲-۵- نقش خطوط موازی عمودی: ۹۴
- ۴-۱-۲-۵- نقش زیگزاگ‌ها: ۹۵
- ۵-۱-۲-۵- نقش زاویه یا هشتک (نقش مایه شبیه به عدد ۸): ۹۵
- ۶-۱-۲-۵- نقش سیگما (سیگمای سجاغ دار): ۹۶
- ۷-۱-۲-۵- نقش خط یا خطوط موجی یا مارپیچی شکل: ۹۷
- ۸-۱-۲-۵- نقش مناندر: ۹۷
- ۹-۱-۲-۵- نقش گوه (مثلث کوچک توپر به هم پیوسته): ۹۸
- ۱۰-۱-۲-۵- نقش صلیب مالتی (سواستیکا): ۹۸
- ۱۱-۱-۲-۵- نقش لوزی مشبک (شبیه به صلیب): ۱۰۰
- ۱۲-۱-۲-۵- مثلث‌ها: ۱۰۰
- ۱۳-۱-۲-۵- لوزی‌ها: ۱۰۱
- ۱۴-۱-۲-۵- نقش شطرنجی: ۱۰۱
- ۱۵-۱-۲-۵- نقش لوزی‌های کنگره‌دار و ساده تو در تو: ۱۰۲
- ۲-۲-۵ نقوش حیوانی: ۱۰۲
- ۱-۲-۲-۵- نقش مار و ماهی‌های مسبک: ۱۰۲
- ۲-۲-۲-۵- نقش گورخر: ۱۰۳
- ۳-۲-۲-۵- نقش پروانه: ۱۰۴
- ۴-۲-۲-۵- نقش بز کوهی: ۱۰۴

- ۱۰۵ ..... ۵-۲-۲-۵ نقش گوزن:
- ۱۰۵ ..... ۶-۲-۲-۵ نقش آهو:
- ۱۰۶ ..... ۷-۲-۲-۵ نقش سگ:
- ۱۰۶ ..... ۸-۲-۲-۵ نقش شتر:
- ۱۰۶ ..... ۳-۲-۲-۵ نقوش گیاهی:
- ۱۰۷ ..... ۱-۳-۲-۵ نقش گیاهی شبیه به خوشه گندم:
- ۱۰۷ ..... ۲-۳-۲-۵ برگ:
- ۱۰۸ ..... ۳-۳-۲-۵ گل چهار پر:
- ۱۰۸ ..... ۴-۳-۲-۵ نقش مسبک برگ (شبیه برگ موز):
- ۱۰۸ ..... ۵-۳-۲-۵ نقش درخت زندگی:
- ۱۰۹ ..... ۴-۲-۵ نقوش ترکیبی:
- ۱۱۰ ..... ۱-۴-۲-۵ نقش S:
- ۱۱۰ ..... ۲-۴-۲-۵ فریزی که در میان آن یک دسته زیگزاگ سه تایی قرار دارد (فریز زیگزاگی):
- ۱۱۱ ..... ۳-۴-۲-۵ فریز زیگزاگ دندانه دار:
- ۱۱۱ ..... ۴-۴-۲-۵ فریز متشکل از یک زنجیره لوزی با هاشورهای متقاطع:
- ۱۱۱ ..... ۵-۴-۲-۵ فریز متشکل از یک زیگزاگ که درون هر یک مثلث‌هایی کوچک با هاشورهای متقاطع قرار دارد:
- ۱۱۱ ..... ۶-۴-۲-۵ فریز متشکل از یک زنجیره لوزی که در میان آن‌ها لوزی‌های کوچکی با هاشورهای متقاطع قرار دارد:
- ۱۱۲ ..... ۷-۴-۲-۵ فریز متشکل از یک زنجیره لوزی مضاعف:
- ۱۱۲ ..... ۸-۴-۲-۵ فریز متشکل از یک زنجیره لوزی هاشوردار متقاطع:
- ۱۱۲ ..... ۹-۴-۲-۵ فریز متشکل از دندانه‌های متناوب:
- ۱۱۲ ..... ۱۰-۴-۲-۵ فریزی متشکل از مثلث‌های افقی جفتی که نوک آن‌ها به هم متصل است و دارای هاشورهای عمودی می‌باشند:
- ۱۱۳ ..... ۱۱-۴-۲-۵ نقش سه فریز همجوار که زنجیره‌ای از لوزی‌های هاشوردار متقاطع پرشده‌اند:

- ۱۱۳ ..... ۳-۵- مقایسه نقوش سفال‌های بمپور با بافته‌های بلوچستان:.....
- ۱۱۳ ..... ۱-۳-۵- نقوش هندسی:.....
- ۱۱۴ ..... ۱-۱-۳-۵- نقش دواير متحد المركز داراي شعاع:.....
- ۱۱۴ ..... ۲-۱-۳-۵- نقش هندسی ستاره:.....
- ۱۱۴ ..... ۳-۱-۳-۵- نقوش خطوط موازی افقی یا عمودی:.....
- ۱۱۴ ..... ۴-۱-۳-۵- نقش زیگزاگ:.....
- ۱۱۵ ..... ۵-۱-۳-۵- نقش صلیب مالتی (سواستیکا):.....
- ۱۱۵ ..... ۶-۱-۳-۵- مثلث:.....
- ۱۱۶ ..... ۷-۱-۳-۵- لوزی:.....
- ۱۱۶ ..... ۸-۱-۳-۵- نقوش شطرنجی:.....
- ۱۱۶ ..... ۲-۳-۵- نقوش حیوانی:.....
- ۱۱۷ ..... ۱-۲-۳-۵- نقش پرنده مسبک یا (M اسجافدار):.....
- ۱۱۸ ..... ۲-۲-۳-۵- نقش مارهای مسبک:.....
- ۱۱۹ ..... ۳-۲-۳-۵- نقش ماهی:.....
- ۱۲۰ ..... ۴-۲-۳-۵- نقش بز کوهی:.....
- ۱۲۰ ..... ۵-۲-۳-۵- نقش عقرب:.....
- ۱۲۰ ..... ۳-۳-۵- نقوش گیاهی:.....
- ۱۲۱ ..... ۱-۳-۳-۵- نقش برگ:.....
- ۱۲۱ ..... ۲-۳-۳-۵- نقش درخت نخل:.....
- ۱۲۲ ..... ۴-۳-۵- نقوش ترکیبی:.....
- ۱۲۲ ..... ۱-۴-۳-۵- فریز زیگزاگ:.....
- ۱۲۲ ..... ۲-۴-۳-۵- فریز متشکل از یک زنجیره لوزی:.....
- ۱۲۳ ..... ۳-۴-۳-۵- فریز متشکل از زنجیره مثلث:.....
- ۱۲۳ ..... ۴-۴-۳-۵- فریز متشکل از گوه‌های هاشوردار:.....
- ۱۲۳ ..... ۵-۴-۳-۵- فریز متشکل از زنجیره M‌های مسبک:.....

۱۲۴	۴-۵- مقایسه کلی نقوش سفال‌ها و بافته‌های دو منطقه: .....
۱۲۴	۱-۴-۵- نقوش هندسی: .....
۱۲۵	۲-۴-۵- نقوش حیوانی: .....
۱۲۵	۳-۴-۵- نقوش گیاهی: .....
۱۲۵	۴-۴-۵- نقوش ترکیبی: .....
۱۲۵	۵-۴-۵- نقوش هندسی: .....
۱۲۶	۶-۴-۵- نقوش حیوانی: .....
۱۲۶	۷-۴-۵- نقوش گیاهی: .....
۱۲۶	۸-۴-۵- نقوش ترکیبی: .....
۱۲۷	۵-۵- نتیجه‌گیری: .....
۱۴۰	فصل ششم: تحلیل داده‌ها و ارزیابی فرضیات: .....
۱۴۱	۱-۶- مقدمه: .....
۱۴۱	۲-۶- تحلیل داده‌ها و ارزیابی فرضیه‌ها: .....
۱۵۸	۳-۶- نتیجه‌گیری: .....
۱۶۲	فصل هفتم: جمع‌بندی و نتیجه‌گیری: .....
۱۶۳	۱-۷- نگاهی اجمالی به فصول پایان‌نامه: .....
۱۶۴	۲-۷- نگاهی اجمالی به سؤالات و فرضیات: .....
۱۶۵	۳-۷- پیشنهادات و راهکارها: .....

فهرست اشکال

عنوان	صفحه
شکل ۱-۲. نقشه استان سیستان و بلوچستان.....	۳۵
شکل ۲-۲. نقشه تقسیمات سیاسی سیستان و بلوچستان.....	۳۵
شکل ۲-۳. نقشه مسیر ارتباطی حوزه جنوب و جنوب شرق ایران با سرزمین‌های همسایه.....	۳۶
شکل ۳-۱. نقشه: منطقه جنوب شرق در منطقه بندی شه میرزادی.....	۶۲
شکل ۶-۱. نقش چهار پاره	۱۵۹
شکل ۶-۲. نقش چپات اشتر	۱۵۹
شکل ۶-۳. نقش رتیلی	۱۶۰
شکل ۶-۴. نقش گیاهی.....	۱۶۱
شکل ۶-۵. نقش سه پاره.....	۱۶۱
شکل ۶-۶. نقش نمادین هندسی.....	۱۶۱
شکل ۶-۷. نقش نمادین صلیب شکسته.....	۱۶۱

فهرست جداول

عنوان	صفحه
جدول ۴-۱. نمونه پرسشنامه بافندگان.....	۸۱
جدول ۴-۲. نمونه پرسشنامه تخصصی بافندگان منطقه بلوچستان.....	۸۴
جدول ۴-۳. نمونه پرسشنامه تخصصی بافندگان منطقه سیستان.....	۹۰
جدول ۵-۱. مقایسه تطبیقی نقوش سفالینه‌ها و بافته‌های منطقه سیستان.....	۱۲۸
جدول ۵-۲. مقایسه تطبیقی نقوش سفالینه‌ها و بافته‌های منطقه سیستان.....	۱۲۹
جدول ۵-۳. مقایسه تطبیقی نقوش سفالینه‌ها و بافته‌های منطقه سیستان.....	۱۳۰
جدول ۵-۴. مقایسه تطبیقی نقوش سفالینه‌ها و بافته‌های منطقه سیستان.....	۱۳۱
جدول ۵-۵. مقایسه تطبیقی نقوش سفالینه‌ها و بافته‌های منطقه سیستان.....	۱۳۲
جدول ۵-۶. مقایسه تطبیقی نقوش سفالینه‌ها و بافته‌های منطقه سیستان.....	۱۳۳
جدول ۵-۷. مقایسه تطبیقی نقوش سفالینه‌ها و بافته‌های منطقه سیستان.....	۱۳۴
جدول ۵-۸. مقایسه تطبیقی نقوش سفالینه‌ها و بافته‌های منطقه سیستان.....	۱۳۵
جدول ۵-۹. مقایسه تطبیقی نقوش سفالینه‌ها و بافته‌های منطقه بلوچستان.....	۱۳۶
جدول ۵-۱۰. مقایسه تطبیقی نقوش سفالینه‌ها و بافته‌های منطقه بلوچستان.....	۱۳۷
جدول ۵-۱۱. مقایسه تطبیقی نقوش سفالینه‌ها و بافته‌های منطقه بلوچستان.....	۱۳۸
جدول ۵-۱۲. مقایسه تطبیقی نقوش سفالینه‌ها و بافته‌های منطقه بلوچستان.....	۱۳۹

مقدمه:

در باستان‌شناسی با مجموعه‌ای از یافته‌های دوران پیش از تاریخ مواجه هستیم که تفسیر و فهم آن‌ها چندان آسان نیست. یکی از مهم‌ترین این یافته‌ها سفال می‌باشد که درصد قابل توجهی از آثار و مواد فرهنگی جوامع پیش از تاریخ را به خود اختصاص می‌دهد. در واقع سفال که فراوان‌ترین داده‌ها در محوطه‌های پیش از تاریخ می‌باشد، اطلاعات بسیار ذی‌قیمتی را به همراه دارد. استخراج این اطلاعات که می‌تواند بازتابی از رفتارهای صنعتی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، باورهای مردم هر دوره‌ای باشد، کار ساده‌ای نیست. اما با بهره‌گیری از چهارچوب‌های فکری مرتبط می‌توان تا حدودی به این نوع رفتارهای انسانی پی برد.

بنابراین هرچند فقدان آثار مکتوب از دوران پیش از تاریخ سبب شده است که منظور و هدف آفرینندگان چنین یافته‌هایی تا اندازه‌ای مبهم بماند، اما با رشد علم باستان‌شناسی و ورود متخصصان حوزه‌های مختلف به این رشته، مشخص شد که این داده‌ها به دلیل ویژگی‌های خاصشان دارای معانی خاصی هستند.

در این پایان‌نامه تلاش بر این است که تا ضمن مطالعه و شناسایی نقوش بر روی سفال‌ها و دست‌بافته‌های دو منطقه سیستان و بلوچستان به بررسی و تجزیه و تحلیل نقش‌مایه‌های ایجاد شده بر روی سفالینه‌های عصر مفرغ محوطه‌های شهر سوخته سیستان و بمپور بلوچستان پرداخته شود. در پی آن و در فصول بعدی این نقش‌مایه‌ها با نقوش موجود بر روی یافته‌های امروزی مناطق فوق مقایسه خواهند شد.

پایان‌نامه حاضر در هفت فصل تنظیم گردیده است. فصل اول شامل کلیاتی از جمله بیان سؤال‌های اصلی تحقیق مورد نظر، بررسی فرضیات، اهداف، روش انجام تحقیق، ابزار گردآوری اطلاعات، تجزیه و تحلیل اطلاعات و بررسی موانع و مشکلات پژوهش می‌باشد. فصل دوم، به مطالعه وضعیت جغرافیای طبیعی مناطق مورد مطالعه به صورت مجزا می‌پردازد، و مسائل و موضوعاتی چون آب و هوا، سیستم آب، زمین‌شناسی، پوشش گیاهی و جانوری، راه‌های ارتباطی و در آخر به آسیب‌های محیطی هر منطقه (سیستان و بلوچستان) می‌پردازد. باستان‌شناسی عصر مفرغ عنوان مورد بحث در فصل سوم می‌باشد که به ویژگی‌های عصر مفرغ، عصر مفرغ در منطقه جنوب شرق ایران، معرفی مهم‌ترین محوطه‌های عصر مفرغ در این منطقه (سیستان و بلوچستان) و همچنین معرفی سفال دوره‌های مختلف هر یک از محوطه‌های مورد مطالعه می‌پردازد. در فصل چهارم، مبانی نظری و روش‌شناسی تحقیق شرح داده می‌شود. در این فصل به موضوعاتی چون اهمیت مطالعات میان‌رشته‌ای در باستان‌شناسی، قوم‌باستان‌شناسی، تئوری میانجی یا حد وسط و نماد و مفاهیم سمبلیکی پرداخته شده است.

فصل پنجم که مهم‌ترین فصل این پایان نامه است، به مقایسه تطبیقی نقوش سفالینه‌ها با نقوش بافته‌ها پرداخته است، در این فصل در ابتدا به مقایسه نقوش سفالینه‌های محوطه شهرسوخته با بافته‌های سیستان و سپس به مقایسه نقوش سفالینه‌های محوطه‌های بمپور، دامن و خوراب با بافته‌های بلوچستان و در پایان نیز به مقایسه کلی سفالینه‌ها و بافته‌های دو منطقه پرداخته خواهد شد. در این فصل نقوش به چهار دسته شامل نقوش هندسی، نقوش جانوری یا حیوانی، نقوش گیاهی و نقوش ترکیبی تقسیم گردیده‌اند. در ادامه نقوش هر یک از دسته‌های فوق در دو منطقه مورد مقایسه قرار گرفته‌اند. در فصل ششم سعی شده است، تا به تجزیه و تحلیل شواهد موجود پرداخته شود. در فصل پایانی که فصل هفتم این پایان نامه می‌باشد، جمع‌بندی و نتیجه‌گیری از داده‌ها ارائه شده است.

فصل اول

کلیات

۱-۱- تعریف مسأله:

سفال یکی از عمده‌ترین مدارکی است که در تحلیل یافته‌های باستان‌شناسی کاربرد فراوانی دارد و با توجه به تنوع، فراوانی و ارزانی این کالای مصنوعی که از دوران نوسنگی به بعد در اختیار انسان قرار داشته، اهمیت ویژه‌ای را در بسیاری از موارد به خود اختصاص داده است. باستان‌شناسان تا کنون از جهات مختلف به بررسی سفال‌ها و تحلیل نقوش موجود بر روی آن‌ها پرداخته‌اند که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از: گاهنگاری در سایت‌های باستانی، بررسی نوع و چگونگی تحول سازمان‌های اجتماعی در جوامع گذشته و همچنین بررسی و مقایسه سبک‌های تزئینی سفالینه‌ها. اما در این تحقیق سعی بر آن است که به مقایسه نقوش موجود روی سفال با دست‌بافته‌های امروزی پرداخته شود.

بدین منظور ابتدا به شناسایی و طبقه‌بندی و مطالعه نقوش سفالینه‌های عصر مفرغ منطقه از دو سایت کلیدی (شهرسوخته در سیستان و بمپور در بلوچستان) پرداخته شد و سپس به مقایسه این نقوش با نقش-مایه‌های مشترک شناسایی شده در دست‌بافته‌ها پرداخته شده است.

۱-۲- سؤالات تحقیق:

سؤالات اصلی که در این تحقیق مطرح است:

- ۱- چه شباهت‌هایی میان نقوش دست‌بافته‌های امروزی در دو منطقه سیستان و بلوچستان با نقوش سفال‌های عصر مفرغ دو تمدن بمپور و شهرسوخته وجود دارد؟
- ۲- چه رابطه‌ای میان نقوش و محیط طبیعی این دو منطقه وجود دارد؟
- ۳- چه رابطه‌ای میان نقوش و عقاید مردم این دو منطقه وجود دارد؟

۱-۳- فرضیات تحقیق:

- ۱- بین نقش‌مایه‌های ایجاد شده بر روی سفالینه‌های عصر مفرغ (شهرسوخته - بمپور) با نقش‌مایه‌هایی که روی دست‌بافته‌های امروزی این مناطق وجود دارد شباهت‌هایی وجود دارد.
- ۲- محیط طبیعی در شکل‌گیری نقوش روی سفالینه‌ها و دست‌بافته‌ها نقش داشته است و

الهام‌گیری هنرمندان (سفالگر - بافنده) از محیط مشترک باعث خلق این نقش‌مایه‌های مشترک شده است.

۳- میان این نقوش و عقاید مردم منطقه روابطی وجود داشته است.

۱-۴- پیشینه و ضرورت انجام تحقیق:

تاکنون تحقیقات و بررسی‌های فراوانی به طور مجزا در زمینه باستان‌شناسی عصر مفرغ در سیستان و بلوچستان بویژه در محوطه‌های بمپور و شهرسوخته صورت گرفته است. در زمینه نقوش فرش‌ها و سایر بافته‌های منطقه سیستان و بلوچستان نیز چند پایان‌نامه در سطح کارشناسی و کارشناسی ارشد صورت گرفته که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به کار خانم حسین آبادی و آقای علی پیری اشاره کرد. همچنین کتابی تحت عنوان فرش سیستان توسط آقای حصوری در این زمینه نگاشته شده است. البته کار تحقیقاتی حاضر ماهیتاً با کارهای قبلی تفاوت اساسی دارد.

بنابراین از آنجایی که تاکنون در زمینه نقوش سفالینه‌های عصر مفرغ با نقوش و دست‌بافته‌های منطقه کار تحقیقی جدی صورت نگرفته است ضرورت انجام این تحقیق بیشتر نمایان می‌شود. هرچند تفاوت‌هایی میان کار تحقیقی حاضر و سایر فعالیت‌ها وجود دارد، اما این تفاوت‌ها ناشی از شیوه‌های مطالعاتی می‌باشد که کار تحقیقی حاضر بر اساس معتبرترین شیوه‌های پذیرفته شده به این مطالعه می‌پردازد.

علاوه بر آن از طرفی انجام این‌گونه از مطالعات در دو منطقه مجزا با دو قومیت و مذهب متفاوت محققین را یاری خواهد رساند تا به درک بهتری از تشابه و یکسانی در این دو منطقه برسند. این اهمیت آن موقع افزایش پیدا خواهد نمود که مرزی بودن استان سیستان و بلوچستان موقعیت تفرقه اندازی توسط دشمنان این مرز و بوم را بیشتر فراهم می‌نماید. اما اگر مردم به درک بهتری از این همبستگی برسند، آن موقع است که دیگر هیچ‌کس به خود اجازه نخواهد داد تا به فکر تفرقه‌اندازی در این منطقه حساس باشد. هرچند مرتضوی این همبستگی ریشه‌دار تاریخی را در دو منطقه سیستان و بلوچستان در داده‌های مختلف باستان‌شناسی جستجو نموده است (مرتضوی، الف ۱۳۸۸: ۱۱۹-۱۳۴)، اما تحقیق حاضر با مطالعه عمیق‌تری بر روی ریشه‌های نقوش موجود بر روی سفال در گذشته و بکارگیری آنها در عصر حاضر بر روی دست‌بافته‌ها در دو منطقه فوق به این مهم نائل می‌شود.